

Արմինե Գաբրիելյան, պ. գ. թ.

ՀԱԻ

ԱՐՑԱԽԻ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ԱՆՏԻԿ ՇՐՋԱՆԻ ԴՐՈՇՄԱԶԱՐԴ ԽԵՑԵՂԵՆԸ*

Արցախի Տիգրանակերտի անտիկ ժամանակաշրջանի (մ.թ.ա. 1-ին – մ.թ. 3-րդ դդ.) նյութական և հոգևոր մշակույթի ուսումնասիրության առումով մեծ աղբյուրագիտական նշանակություն ունի վերոհիշյալ ժամանակաշրջանի խեցեղենը, որը մեկուկես տասնամյակ տևած պեղումների ամենաառատ հնագիտական նյութն է:

Այն, բացի ձևերի բազմազանությունից, ունի նաև մեկ այլ առանձնահատկություն՝ ներկայանում է շքեղ գունագարդ, սև և մոխրագույն, փայլեցված, դրոշմագարդ և փորագիր զարդերով հարդարված տեսակներով: Այս շարքում, թեև փոքրաթիվ, բայց յուրահատուկ խումբ են կազմում դրոշմագարդման եղանակով հարդարված անոթները, որոնք կարող են լույս սփռել Տիգրանակերտի մշակութային նորամուծությունների, առևտրա-մշակութային կապերի և տարածաշրջանում նրա խաղաղած մշակութային դերակատարման վրա:

*Հիմնաքաներ*¹ Արցախի Տիգրանակերտ, անտիկ շրջան, դրոշմագարդ խեցեղեն, ողկույզ, գինեգործություն, կենաց ծառ:

Ողկուզակիր անոթներ

Արցախի Տիգրանակերտի միջնաբերդի, հյուսիսային պարսպապատի և անտիկ թաղամասերի պեղումներով տարբեր տարիներին հայտնաբերված դրոշմագարդ խեցեղենի բացառիկ օրինակներ են ներքուստ ողկուզակիր գոտիներով հարդարված գավաթների, փիալա-ըմպանակի և թասի բեկորները [աղ. 1]: Այս անոթներն անվանում ենք ողկուզակիր՝ նկատի ունենալով, որ կոնաձև, սուր գագաթով դեպի ներքև ուղղված, կլոր գնդիկներով լցված դրոշմագարդ պատկերներն ամենայն հավանականությամբ խաղողի ողկույզ են ներկայացնում:

Անոթները, որպես կանոն, ունեն սև, հայելափայլ արտաքին, խեցին կտրվածքում մոխրագույն է, համասեռ, լավ գտված և հունցված, հավասարաչափ թրծված: Թրծումն իրականացվել է գլխավորապես վերականգնողական անթթվածին թրծման եղանակով¹, որից հետո որոշ անոթների հայելափայլ մակերես ստանալու համար կաշվե, փայտե կամ քարե կոկիչներով դրանք կրկնակի մշակման են ենթարկվել²: Շրջանաձև (տրամագիծը՝ 5 սմ), քիչ տափակոտ

* Սույն հոդվածը հեղինակի՝ 2018 թ. «Aramazd» պարբերականում լույս տեսած անգլերեն հոդվածի [տե՛ս Gabrielyan 2018] լրամշակված և համալրված հայերեն տարբերակն է:

¹ Պետրոգրաֆիկ անալիզներն իրականացրել է երկրաբանա-հանքաբանական գիտությունների թեկնածու, երջանակահիշատակ Ալլա Մ'սացականյանը 2013 թ.:

² Սևափայլ խեցեղենի արտադրությունը, կապված լինելով բարդ տեխնոլոգիայի հետ և

նման դիրքի տե կոկիչ հայտնաբերվել է անտիկ թաղամասի ուշ հելլենիստական շերտում [աղ. 2, նկ. 4]:

Տիգրանակերտում հայտնաբերված երեսունից ավելի ողկուզակիր օրինակների քննությունը պարզում է, որ անտիկ վարպետները դրոշմագարդումն իրականացրել են կոնաձև, երեքից տասնմեկ հատիկներից կազմված ողկույզներ պատկերող առնվազն ինը դրոշմիչով: Ընդ որում, որոշ դեպքերում միևնույն քանակի հատիկներից բաղկացած ողկույզները հատիկների տարբեր դասավորվածություն ունեն (օրինակ՝ վեց կամ ութ հատիկների դեպքում) [աղ. 1, նկ. 5, 7]: Վերոհիշյալ մոդիֆիկացված տարբերակների բազմազանության հետ մեկտեղ, Տիգրանակերտում դեռևս չեն հայտնաբերվել խեցեղենի դրոշմիչներ: Դրանց արտաքին տեսքի մասին կարելի է պատկերացում կազմել Արևմտյան Եվրոպայի անտիկ հուշարձաններից հայտնի օրինակներով³: Կիրառման համար հարմարավետությամբ պայմանավորված՝ խեցանոթների դրոշմիչներն ունեցել են երկար բռնակներ, որոնց մեկ, երբեմն էլ երկու ծայրերը փորագրագարդ են եղել [աղ. 2, նկ. 1, 2]⁴: Դրոշմագարդումն իրականացվել է այն փուլում, երբ խեցանոթների կավը դեռ խոնավ և փափուկ է եղել, այսինքն՝ մինչև պատրաստի արտադրանքի լրիվ չորացումը:

Տիգրանակերտի՝ խնդրո առարկա սևափայլ անոթները ներքուստ, շրթեզրից 1,5–2,0 սմ ցած, ունեն իրարից 1,5 սմ հեռավորությամբ ձգվող փորագիր հորիզոնական գոտիներ, որոնց արանքում, անոթի ողջ շրջագծով, դրոշմված են ողկույզների ռիթմիկ կրկնվող պատկերներ: 2013 թ. անտիկ առաջին քաղաքային թաղամասի պեղումներով հայտնաբերված ամբողջացող գավաթի միակ ողկուզակիր գոտին անոթի հատակամերձ հատվածում է: Դրա և շրթեզրից 2,5 սմ ցած համակենտրոն գծի միջև առաջացած մոտ 5 սմ լայնությամբ գոտին հարդարված է ներգծված փորագրագարդ եռանկյունիներով [աղ. 1, նկ. 11]: Ընդ որում, հորիզոնական գծերի մեջ ներգծված մեկ և ավելի եռանկյունիների համաչափ կրկնությամբ ստացված զարդամոտիվը Տիգրանակերտի վարպետների կողմից սիրված և գունագարդ խեցեղենի վրա լայն կիրառում ունեցող զարդապատկերներից է:

Երբեմն միևնույն անոթի ներսում առկա են միաժամանակ երկու ողկուզակիր գոտիներ [աղ. 1, նկ. 9]: Ընդ որում, դրոշմագարդ առաջին գոտին երբեմն դրվում էր շրթեզրին շատ մոտ, ինչպես ընդանակներից մեկի դեպքում է [աղ. 1, նկ. 4]: Ողկուզակիր երկրորդ գոտին զետեղվում էր անոթի ստորին մասում՝ ընդգծելով հատակը: Որոշ նմուշների դեպքում շուրթի երիզն էլ է ընդգծված փո-

առավել աշխատատար լինելով, ավելի թանկ արժեք և բարձր էր գնահատվում: Տիգրանակերտի անտիկ խեցեղեն արտադրանքում սև և մոխրագույն խեցեղենը տեսակարար կշռով ավելի սակավաթիվ է. կարմրավարդագույն (75 տոկոս) և դեղնադարչնագույն (16 տոկոս) խեցեղենի համեմատությամբ այն ընդամենը 9 տոկոս է կազմում (վիճակագրական տվյալներն՝ ըստ 2015–2018 թթ. հնագիտական հետազոտության արդյունքների):

³ Այս համատեքստում հեղինակի կողմից փորձ է արվել վերակազմելու Տիգրանակերտի ողկուզակիր դրոշմիչներից մեկը [աղ. 2, նկ. 3]:

⁴ Moser, Tilhard 1987, 121, fig. 49; Vernhet 1998, 23.

րագիր շատ նուրբ գոտիով (Տիգր. 2012, ԱԹ/11, 14, 19, 25 և այլն): Հայտնի են նաև շուրթն ակոսագծով ձևավորած մի քանի օրինակներ (Տիգր. 2014, ԱԹ/24) [աղ. 1, նկ. 8]: Հայտնաբերված խեցանմուշների վրա ողկույզները փորագիր հորիզոնական գոտիների մեջ հիմնականում մեկ շարքով են դրոշմված, սակայն հանդիպում են օրինակներ, որոնց շուրթից ներքև գոտին հարդարված է ողկույզների շախմատաձև դասավորված երկու շարքով (Տիգր. 2011, ՄԲ/73, 2012, ԱԹ/11) [աղ. 1, նկ. 7, 10]:

Անտիկ երկրորդ քաղաքային թաղամասից 2017–2019 թթ. պեղումներով հայտնաբերված սևափայլ խեցատները տարբերվում են վերը նկարագրվածներից և լրացնում ողկուզակիրների տիգրանակերտյան խումբը: Դրանցից մեկի վրա՝ շրթեզրից անմիջապես ցած, ձգվում է հորիզոնական երկու համակենտրոն գոտիների մեջ դրոշմված տերևների (խաղողի կամ բաղեղի) շարք, որին, ամենայն հավանականությամբ, հաջորդել է ողկույզների գոտին (Տիգր. 2017, ԱԹ/2) [աղ. 1, նկ. 6]: Ցավոք, խեցատի վրա պահպանված է ողկույզներից միայն մեկի կեսը, որից պարզվում է, որ այն կոնաձև սուր գագաթով դեպի վեր է դրոշմված: Մյուս՝ առայժմ եզակի օրինակը դրոշմագարդ է թե՛ ներսից, թե՛ դրսից (Տիգր. 2019, ԱԹ/69) [աղ. 1, նկ. 3]: Այս բեկորի ներսի հարդարանքը նման է նախորդին՝ այն տարբերությամբ, որ գավաթի շուրթը զարդարված է ռիթմիկ կրկնվող փորագիր շեղ գծիկներով: Դրսից անոթը հարդարված է համակենտրոն գոտիների մեջ ներգծված տերևների և դրանց հաջորդող ողկույզների շարքերով:

Սևափայլ ողկուզակիր անոթների ողջ հորինվածքի նրբագեղ կատարումը, սև թանձր քսուքապատումը, փայլեցումը, որը թողնում է լաքապատման տպավորություն, այս անոթներին տալիս են յուրահատուկ գեղեցկություն և հիմք՝ ենթադրելու, որ դրանք կիրառվել են հատուկ նպատակով: Թեև ողկուզակիր անոթների մեծ մասը հայելափայլ մակերես ունի, այնուամենայնիվ առկա օրինակներում հանդիպում են նաև խամրած, անփայլ նմուշներ: Դրանց վրա ողկույզները փոքր-ինչ անփույթ են դրոշմված, ինչի պատճառով հատիկները լավ չեն երևում: Անտիկ առաջին թաղամասից հայտնաբերված գավաթներից մեկի մակերեսն այնքան քայքայված է, որ սև փայլեցված շերտը հեշտությամբ առանձնանում է [աղ. 1, նկ. 11]: Ողկուզակիր մեկ այլ անոթի մակերեսի մաշվածությունը և հատակամերձ հատվածում անցքի առկայությունը հաստատում են, որ այն երկար է օգտագործվել և ընթացքում վերանորոգվել է [աղ. 1, նկ. 12]:

Նյութի քննությունը ցույց է տալիս, որ ողկույզներով դրոշմվել են բացառապես բաց անոթները, որոնք նախատեսված են եղել հեղուկ/գինի ըմպելու համար: Խաղողի ողկույզներ կրող գավաթներն ու փիալաները վկայում են, որ Տիգրանակերտում անտիկ ժամանակաշրջանում զինեզործությունը զարգացած է եղել: Այս եզրակացությունը հաստատում են ամրացված թաղամասի արևելյան ստորոտում 2012 թ. բացված՝ խաղողը ճգմելու բազմանկյուն հարթակ առագաստից և հորից բաղկացած ժայռափոր հնձանը⁵, հուշարձանի բոլոր

⁵ Պետրոսյան և այլք 2015, 88, նկ. 44:

պեղավայրերից հայտնաբերված անտիկ կարասների, գունազարդ սափորների և գավաթների հարյուրավոր բեկորները, անտիկ առաջին քաղաքային թաղամասից գտնված կապույտ ապակուց խաղողի ողկույզ պատկերող նրբագեղ կախիկը (Տիգր. 2017, ԱԹ/1), ինչպես նաև խաղողի (*Vitis vinifera*) կենսահանքայնացած կամ ածխացած կորիզների գտածոների հնաբուսաբանական անալիզների տվյալները, համաձայն որոնց՝ անտիկ Տիգրանակերտում մշակել են առնվազն երկու տեսակի խաղող՝ տեխնիկական և սեղանի⁶:

Այսպիսով, տիգրանակերտյան ողկուզակիր անոթները ստեղծվել են ձևի, կիրառական նշանակության, զարդապատկերի միասնական ամբողջականության մեջ:

Հայաստանյան անտիկ հուշարձաններում, բացի Տիգրանակերտից, ողկուզակիր անոթներ դեռևս չեն վավերացվել⁷: Այս փաստը, ինչպես նաև հիշյալ անոթների արդեն մատնանշված բազմազանությունը թույլ են տալիս ավելի քան հավանական համարելու, որ վերոհիշյալ սևափայլ ողկուզակիր անոթները տիգրանակերտյան արտադրության արգասիք են: Դրա օգտին են խոսում նաև խեցատների պետրոգրաֆիկ անալիզների արդյունքները, համաձայն որոնց՝ սևափայլ անոթների հումքը տարածաշրջանից է: Ըստ Ա. Մնացականյանի, կարելի է ենթադրել, որ օգտագործված կավը բերվել է Տիգրանակերտից արևմուտք գտնվող Քարվաճառի (Լերկասար, Սատանաքար, Սևքար և այլն) հրաբխային կազմավորումների լվացումներից⁸:

Ներքուստ դրոշմակիր խեցանոթների դասական օրինակներ հայտնի են հունահռոմեական աշխարհում դեռևս մ.թ.ա. 5–4-րդ դդ. սկսած⁹: Որպես կանոն, դրոշմվում էին սևալաք բաց անոթները՝ կիլիքսները, սկիֆոսները, կանթարոսները և թասերը, սիրված և հիմնական մոտիվներն էին օվերից կազմված զարդամոտիվները, արմավազարդը, լոտոսի ծաղիկները, հազվադեպ՝ մեանդրը, ձիթապտղի ճյուղը, բաղեղի տերևներն ու պտուղները¹⁰: Սակայն այդ շարքում ողկուզակիր պատկերներ մեզ հայտնի չեն:

Հելլենիստական ժամանակաշրջանում՝ մ.թ.ա. 3-րդ դ. անտիկ կենտրոններում, դեռևս հանդիպում են հայելափայլ, սևալաք անոթների լավորակ նմուշներ, սակայն, սկսած մ. թ. ա. 2-րդ դ., սև լաքի որակն ընկնում է, այն վերափոխվում է շագանակագույնի կամ կանաչամոխրագույնի, իսկ մ.թ.ա.՝ մ.թ. սահմանագլխին աստիճանաբար դուրս մղվում կարմիր լաքի կիրառման հետևանքով¹¹:

⁶ Պետրոսյան և այլք 2015, 92: Հնաբուսաբանական ուսումնասիրությունն իրականացրել է կ.գ.թ. Ռոման Հովսեփյանը:

⁷ Մեզ հայտնի միակ բացառությունը 2016 թ. Ադիստից հայտնաբերված բեկորն է, որն, ըստ պեղող հնագետ, պ.գ.թ. Մկրտիչ Զարդարյանի բանավոր հաղորդման, գուցե Տիգրանակերտից է ներմուծված: Մեր երախտագիտությունն ենք հայտնում Մ. Զարդարյանին՝ այս տեղեկությունը տրամադրելու համար:

⁸ Ըստ Ա. Մնացականյանի իրականացրած պետրոգրաֆիկ անալիզների հետազոտության արդյունքների:

⁹ Talcott 1935, 476–523; Corbett 1955, pl. 5–7; Еропова 2015, 64.

¹⁰ Corbett 1955, 172–186; Chechulina 2016, 58.

¹¹ Блаватский 1953, 25–26, 241.

Իբրև դասական սևալաք անոթների տեղական նմանակումներ՝ սև, հալելափայլ անոթներն Այսրկովկասում մեծ թափով տարածվում են մ. թ. ա. 2-1-ին դդ. և լիովին վերանում մեր թվականության առաջին դարերում¹²: Վրաստանում դրանց ի հայտ գալը Գ. Նարինանիշվիլին կապում է հայոց Արտաշես I (մ. թ. ա. 180 թ.) արքայի նվաճողական քաղաքականության հետ¹³: Յ. Գագոշիձեն, նրա հետևությամբ և Գ. Նարինանիշվիլին կարծում են, որ սևափայլ խեցեղենն ունի փոյուզիական ծագում, որ միգրացիոն գործընթացների հետևանքով հասել է Վրաստան¹⁴: Սակայն Վրաստանի անտիկ հուշարձաններում մեր խնդրո առարկա դրոշմագարդ անոթների ոչ մի բեկոր դեռևս չի հայտնաբերվել¹⁵: Հելլենիստական դարաշրջանի մուգ խեցիով, սևափայլ խեցեղեն հանդիպում է նաև Բոսֆորի հունական և տեղական բնակավայրերում: Ի. Բոաշինսկին դրանք համարում է ներմուծված և միջազգային առևտրի առարկա¹⁶:

Տիգրանակերտյան օրինակներին նման, սևափայլ, ներսից ողկուզակիր, ամբողջական գավաթներ հայտնաբերվել են Տիգրանակերտից մոտ 40 կմ արևելք գտնվող, ներկայիս Ադրբեջանի Հանրապետության Աղջաբեդիի շրջանի (պատմական Ուտիքի) մ.թ.ա. 6-1-ին դդ. թվագրվող Գարաքոբար բնակավայրի դամբարանադաշտի պեղումներով¹⁷: Թեև ձևաբանական և պատկերազարկական նկարագրությամբ դրանք նույնական են տիգրանակերտյան օրինակներին, այնուամենայնիվ գավաթների լուսանկարների և գրչանկարների բացակայությունը դժվարացնում է դրանց համեմատությունը մեր նյութերի հետ: Ըստ Ֆ. Օսմանովի՝ նման ձևավորմամբ դրոշմագարդ գավաթներ հաճախ են հանդիպում Աղջաբեդիում, ինչպես նաև Միլ-Ղարաբաղյան տափաստանի անտիկ այլ բնակավայրերում: Ցավոք, հետազոտողը չի նշում, թե կոնկրետ որ հուշարձանները նկատի ունի: Կապ տեսնելով հյուսիսմերձսևծովյան հունական կենտրոնների, ի մասնավորի Նիմֆեի խեցեղենի և վերոհիշյալ գավաթների միջև՝ վերջինս Աղջաբեդիի ողկուզակիր գավաթները թվագրում է մ.թ.ա. 5-րդ դ. կեսերով կամ վերջով¹⁸:

Հաշվի առնելով, որ Աղջաբեդիի շրջանի Գարաքոբար հուշարձանի պեղումներով հայտնաբերված խեցեղեն նյութերում կան տիգրանակերտյան անտիկ խեցեղենի հետ նույնական օրինակներ (հարուստ գեղարվեստական հարդարանք ունեցող գունագարդ ծորակավոր և կաթսայատիպ անոթներ, հորիզոնական գծերով հարդարված թասերի մի քանի տիպեր և այլն), և, համաձայն չլինելով Ֆ. Օսմանովի թվագրմանը, Աղջաբեդիի վերոհիշյալ սևափայլ գավաթները համարում ենք Տիգրանակերտի արտադրանք և առևտրամշակութային ազդեցության արդյունք:

¹² Гагошидзе 1979, 121; Нариманишвили 1991, 9, 86-87.

¹³ Нариманишвили 1991, 86-87.

¹⁴ Гагошидзе 1979, 121; Нариманишвили 1991, 86-87.

¹⁵ Ըստ Յ. Գագոշիձեի բանավոր հաղորդման (ապրիլ 2018):

¹⁶ Брашинский 1980, 71-73

¹⁷ Османов 2006, 69-75.

¹⁸ Османов 2006, 69-75.

Եղևնազարդ անոթներ

Տիգրանակերտի դրոշմազարդ անոթների հաջորդ խումբը բաց կարմրավարդագույնից օքրայի երանգ ունեցող անոթների բեկորներն են: Այս խմբի առաջին օրինակը դեղնադարչնագույն, անփայլ, քիչ ավազախառն խեցիով բաց անոթի հատակ է: Այն կազմված է միևնույն պեղավայրից տարբեր տարիներին հայտնաբերված երկու բեկորից (Տիգր. 2015, ՀսՊ/10 և Տիգր. 2017, ՀսՊ/27) [աղ. 2, նկ. 5]: Դրանց վրա՝ հատակի կենտրոնում, հատակամերձ հատվածում, սեղմումով արված համակենտրոն օղակներից մեծին դրոշմված է երեք ծառ կամ տերև: Ծառի պատկերն իրականացված է օվալի մեջ ներգծված ուղիղ առանցքի երկու կողմում արված շեղ գծերով:

Մեկ այլ՝ եղևնազարդ դրոշմով խեցատ հայտնաբերվել է անտիկ առաջին թաղամասից (Տիգր. 2014, ԱԹ/48): Այն թրծումից բաց կարմրավարդագույն դարձած, ավազի և կրի մանր մասնիկներով հարուստ, լավ հունցած և հավասարաչափ թրծած խեցիով փակ անոթի պսակի բեկոր է: Վզից դեպի իրան անցումը ձևավորված է ռիթմիկ կրկնվող սեպերից բաղկացած փորագրազարդ գոտուց, որից ներքև պահպանվել է ճյուղերը դեպի ցած ուղղած ծառի կամ տերևի օվալաձև դրոշմը [աղ. 2, նկ. 6]: Անոթների արտաքին մակերեսին և հատկապես պսակի վրա դրոշմազարդ նման օրինակներ հայտնի են Հյուսիսային Միջագետքից՝ Նիմրուդի ու իլլենիստական շերտերից հայտնաբերված և մ.թ.ա. 2-րդ դ. թվագրվող նյութերի մեջ: Մասնավորապես կարելի է առանձնացնել երեք ոլորտում կանթերով մեծ կնուճը (բարձրությունը՝ 56,5 սմ, թվագրվում է մ.թ.ա. 145–140 թթ.), որի շուրթը ձևավորված է վերադիր ալիքաձև զարդով, պսակը՝ դրոշմազարդ օղակներից բաղկացած հորիզոնական երեք շարքերով և փորագրազարդ ուռուցիկ գոտիով [աղ. 3, նկ. 4]: Ուռուցիկ գոտուց ներքև՝ անոթի պսակի և իրանի միացման հատվածում, դրված է խնդրո առարկա ծառի կամ տերևի պատկերներից կազմված, հորիզոնական դրոշմված եղևնազարդ գոտի¹⁹: Տիգրանակերտյան օրինակի նման ռիթմիկ կրկնվող սեպերից բաղկացած փորագրազարդ գոտիով է ձևավորված նաև Նիմրուդի՝ ու իլլենիստական շերտից հայտնաբերված, լավորակ խեցուց պատրաստված, շուրթը վարդագույն ներկով գունազարդած թասը (շուրթի տրամագիծը՝ 27,2 սմ) [աղ. 3, նկ. 7]²⁰:

Դրոշմազարդ խեցեղենի օրինակներ առատորեն հայտնաբերվել են Բակտրիայի Ժիզա-թեփե հուշարձանի 3–4-րդ հորիզոններից, որոնք համապատասխանաբար թվագրվում են մ.թ. 3–4-րդ դդ.²¹: Ժիզա-թեփեի նմուշները ևս փակ անոթների վրա դրսից դաջված խեցատներ են [աղ. 3, նկ. 2]: Դրանք կազմված են անոթը գոտևորող հորիզոնական գոտիներից, հիմնականում առանց որոշակի սահմանների և տարբեր նախշերի համադրություններով (տերև/ծառ, վարդյակ, եռաճյուղ զարդամոտիվ) ստեղծում են տարբերակների բազմազա-

¹⁹ Oates D., Oates J. 1957, pl. XXVII/4; Mallowan 1966, 307, pic. 296.

²⁰ Mallowan 1966, 306, pic. 295.

²¹ Пугаченкова 1979, 85–87, рис. 22, 23.

նություն: Հիմնականում դրոշմվում էին սափորների ուսերը կամ իրանի լայն հատվածը: Առաջին մոտիվը՝ ծառը, որն ամենատարածվածն է, երբեմն մեկնաբանվում է իբրև հասկ, սակայն Գ. Պուգաչենկովան այն մեկնաբանում է իբրև հունաբակտրիական արմավագարդ և նշում, որ Բակտրիայում դրոշմագարդ խեցեղենը լայն կիրառություն է ստանում հատկապես քուշանա-սասանյան ժամանակաշրջանի անոթների վրա²²:

Տիգրանակերտյան օրինակին շատ նման՝ օվալի մեջ ներգծված ծառի կամ տերևի պատկերով չորս դրոշմներով բուլլա է հայտնաբերվել պարթևների հին մայրաքաղաք Հեկատումպիլի (Քումիս, Իրան) պեղումներով [աղ. 3, նկ. 3]: Ա. Բիվարն այն թվագրում է մ. թ. ա. 3-րդ – մ.թ. 1-ին դդ.²³: Ուշ հռոմեական ժամանակաշրջանով (3–4-րդ դդ.) թվագրվող, երեք սրածայր տերևներով դրոշմագարդ բաց անոթների բեկորներ են հայտնի Փոքր Ասիայի հարավ-արևմուտքում գտնվող պատմական Կարիայի Լամբրանդա բնակավայրից²⁴:

Ինչպես նշեցինք վերևում, դրոշմված արմավագարդը դասական հունահռոմեական աշխարհում նախընտրելի և սիրված մոտիվներից էր²⁵: Արցախի Տիգրանակերտում հայտնաբերված ծառի կամ տերևի պատկերով անոթները պատկերագրորեն ավելի մոտ են ուշ հելլենիստական կամ պարթևական խեցեղենին և, ամենայն հավանականությամբ, դրանց տեղական նմանակումն են:

Ընդ որում, Տիգրանակերտի անտիկ շրջանի բազմաքանակ գունագարդ խեցեղենի քնությունը ցույց է տալիս, որ բուսական պատկերները բացառապես սրածայր տերևներով ճյուղանման զարդամոտիվներով են: Ի լրումն վերը նշված օրինակների՝ 2013 թ. անտիկ առաջին քաղաքային թաղամասում պեղված կաթսայատիպ անոթի²⁶, 2018 թ. արևելյան դամբանադաշտում պեղված կարասային թաղման անոթ հանդիսացող կարասներից մեկի վրայի կենաց ծառերը ևս պատկերված են սփռված փարթամ եղևնագարդ ճյուղերով²⁷: Ուղիղ առանցքի երկու կողմում շեղ գծերով տրված այս եղևնագարդը պատկերագրությամբ հիշեցնում է Տիգրան II արծաթե և պղնձե դրամների դարձերեսին պատկերված անտիոքյան Տիխե աստվածուհու ձեռքի արմավենու ճյուղը:

Ինչպես հայտնի է, տարատեսակ դրոշմներով հարդարված խեցեղենը Հայկական լեռնաշխարհում լայն տարածում է ունեցել դեռևս ուրարտական ժամանակաշրջանում: Խոսելով ուրարտական սպասքի վրա առկա կնքադրոշմների մասին՝ Ֆ. Տեր-Մարտիրոսովը կարծիք է հայտնել, որ դրանք կարող էին լինել ոչ թե վարպետի նշաններ, այլ ուրարտական դիցաբանի աստվածությունների խորհրդանիշներ²⁸: Անտիկ շրջանում դրոշմվում էին հատկապես առևտրա-

²² Пугаченкова 1979, 85.

²³ Bivar 1982, 161–176, fig. 6/ E4.

²⁴ Hellstrom 1965, 43–45, 75–76, pl. 18/ 365, 368.

²⁵ Corbett 1955, 172–186; Chechulina 2016, 58.

²⁶ Գալստիսյան 2019, 133–134.

²⁷ Petrosyan et al. 2021, 299, fig. 15.

²⁸ Ter-Martirosov 2009, 127–145.

յին տարա հանդիսացող անոթների բռնակները: Հոռոդսի (մ.թ.ա. 2–1-ին դդ.), Կոսի (մ.թ.ա. 1-ին - մ.թ. 1-ին դդ.), Պոնտական Հերակլեայի (մ.թ. 1–2-րդ դդ.) և ուշ աթենական (մ.թ. 3–4-րդ դդ.) արտադրանք հանդիսացող ներմուծված ամֆորաների մի քանի տասնյակ օրինակներ, որոնց շարքում կան նաև դրոշմագարդ բռնակներով նմուշներ, հայտնի են Արտաշատի պեղումներից և վերգետնյա նյութերից²⁹: Արտաշատի №13 դամբարանից հայտնաբերված անփայլ մակերեսով գունագարդ կնուճի ուսին դրոշմված է պայտաձև զարդերից կազմված զարդագոտի լադ. 3, նկ. 1]³⁰: Ուղղանկյուն կնիքով արված շան պատկերով դրոշմագարդ մեկ բռնակ հայտնաբերվել է Ավանի անտիկ հնավայրից (մ. թ. ա. 2-րդ – մ.թ. 1-ին դդ.)³¹: Վերադիր դրոշմագարդ գոտիներով հարդարված կարասներ պեղվել են Արմավիրի մարզում գտնվող Երվանդաշատի՝ անտիկ դարաշրջանով թվագրվող կարասային սրահում լադ. 3, նկ. 5]³²: Այս համատեքստում էլ ավելի են կարևորվում Տիգրանակերտի դրոշմագարդ խեցեղենի օրինակները:

Եզրահանգումներ

Արցախի Տիգրանակերտի անտիկ խեցեգործության մեջ թեև փոքրաքանակ, բայց տարատեսակ խումբ են կազմում դրոշմագարդման եղանակով հարդարված անոթները, որոնց մեջ առանձնանում են սև հայելափայլ արտաքինով, ներքուստ ողկուզակիր գոտիներով հարդարված գավաթների, փիալա-ըմպանակի և թասի բեկորները:

Տիգրանակերտյան սևափայլ ողկուզակիր անոթները, ըստ էության, դասական սևալաք խեցեղենի տեղական նմանակումներն են: Սակայն զարդամոտիվը տեղական է. ողկուզակիր պատկերներ տարածաշրջանի այլ հուշարձաններից հայտնի չեն:

Ողկուզներով դրոշմվել են բացառապես բաց անոթները, որոնք նախատեսված են եղել հեղուկ/գինի ըմպելու համար: Այս անոթների ողջ հորինվածքի նրբագեղ կատարումը, սև թանձր քսուքապատումը և փայլեցումը դրանց տալիս են յուրահատուկ գեղեցկություն: Կարելի է ենթադրել, որ, ըստ էության, գործ ունենք հատուկ, գուցե՝ ծիսական նպատակով օգտագործվող անոթների մի խմբի հետ:

Բաց կարմրավարդագույն խեցատների վրա դրոշմված կենաց ծառի/տերևի պատկերը զուգահեռներ ունի հատկապես Հյուսիսային Միջագետքի և Միջին Ասիայի պարթևական շրջանի խեցեղեն նյութերում: Տիգրանակերտյան օրինակներն, ամենայն հավանականությամբ, կարող են ուշ հելլենիստական կամ պարթևական խեցեղենի տեղական նմանակումը լինել:

Վերոհիշյալ դրոշմագարդ խեցեղենի օրինակները լրացնում են Հայաստանի անտիկ հուշարձաններից (Արտաշատ, Ավան, Երվանդաշատ) ցայսօր հայտնի դրոշմագարդ խեցեղենի սակավաթիվ նմուշների շարքը և լույս սփռում Արցախի Տիգրանակերտի մշակութային նորամուծությունների, առևտրա-մշա-

²⁹ Зардарян 1977, 270–271.

³⁰ Խաչատրյան 1981, 129.

³¹ Демирханян 2010, 18, табл. 26/2, 63/1.

³² Գաբրիելյան 2015, 119–120, նկ. 11–12:

կուրթային կապերի և տարածաշրջանում նրա խաղացած մշակութային դերակատարմանն առնչվող հարցերի վրա:

ՀԱՊԱԿՈՒՄՆԵՐ

ԱԹ – Անտիկ թաղամաս

ՀսՊ – Հյուսիսային պարիսպ

ՄԲ – Միջնաբերդ

Տիգր. – Տիգրանակերտի պեղումներ

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԱՐԲԻԵԼՅԱՆ 2015

Գաբրիելյան Ա., Երվանդաշատի պալատական համալիրի կարասային սրահը (Նախնական հաղորդում) // «Անտառ ծնողոց» հողվածների ժողովածու նվիրված Ֆելիքս Տեր-Մարտիրոսովի հիշատակին, խմբագրական կազմ Է. Մինասյան, Հ. Պետրոսյան և այլք, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2015, 117–131:

ԳԱՐԲԻԵԼՅԱՆ 2019

Գաբրիելյան Ա., Արցախի Տիգրանակերտի կաթսայատիպ անոթները, համահայկական հանդես ՎԷՄ, Երևան, 2019, թիվ 1 (65), 128–138:

ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ 1981

Խաչատրյան Ժ., Արտաշատ II, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1981:

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ և այլք 2015

Պետրոսյան Հ., Կիրակոսյան Լ., Սաֆարյան Վ., Կարապետյան Ի., Գաբրիելյան Ա., Վարդանեսովա Տ., Հովսեփյան Ռ., Արցախի Տիգրանակերտի 2012 թ. հնագիտական հետազոտության հիմնական արդյունքները // Հնագիտական ուսումնասիրություններն Արցախում 2011–2012 թթ., Ստեփանակերտ, «Դիզալ պլյուս», 2015, 73–108:

БЛАВАТСКИЙ 1953

Блаватский В., История античной расписной керамики, Москва, изд. Московского Университета, 1953.

БРАШИНСКИЙ 1980

Брашинский И., Греческий импорт на Нижнем Дону, Ленинград, «Наука», 1980.

ГАГОШИДЗЕ 1979

Гагошидзе Ю., Самадло (археологические раскопки), Тбилиси, «Мецниереба», 1979.

ДЕМИРХАНИЯН 2010

Демирханян А., Северо-восток Еревана в эпоху Арташесидов (II в. до н. э. – I в. н. э.), Ереван, «Гитутюн», 2010.

ЕГОРОВА 2015

Егорова Т., Чернолаковая керамика V–IV вв. до н.э. с прочерченным и штампованным орнаментом из раскопок Пантикапея // «С Митридата дует ветер»: Боспор и Причерноморье в античности. К 70-летию В.П. Толстикова, ред. коллегия: Д. Журавлев, О. Габелко, Университет Дмитрия Пожарского, Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, Москва, 2015, 63–67.

ЗАРДАРЯН 1977

Зардарян М., Амфоры из раскопок Арташата // Պատմա-քանաքիրական հանդես, Երևան, 1977, №1, 270–271.

НАРИМАНИШВИЛИ 1991

Нариманишвили Г., Керамика Картли V–I вв. до н.э., Тбилиси, «Мецниереба», 1991.

ОСМАНОВ 2006

Османов Ф., История и культура Кавказской Албании, IV в. до н. э. – III в. н. э. (на основании археологических материалов), Баку, «Тахсил», 2006.

ПУГАЧЕНКОВА 1979

Пугаченкова Г., Жига-Тепе (Раскопки 1974 г.) // Древняя Бактрия, вып. 2, Материалы Советско-Афганской археологической экспедиции, Москва, «Наука», 1979, 63–94.

BIVAR 1982

Bivar A., Seal impressions of Parthian Qumis // Iran, 1982, 20, 161–176.

CORBETT 1955

Corbett P., Palmette stamp from an Attik B.Glaz // «Hesperia», vol. 24, 172–186.

CHECHULINA 2016

Chechulina I., Attic black-glazed stamped ware from Olbia // Ukrainian Archaeology, Kiev, 2016, № 2, 58–65.

GABRIELIAN 2018

Gabrielyan A., Stamped Pottery from Tigranakert in Artsakh // Aramazd, vol. XII ISSUE 2 2018, Association for Near Eastern and Caucasian Studies, Yerevan, Oxford, 2018, 172–181.

HELLSTROM 1965

Hellstrom P., Labraunda // Swedish Excavations and Researches, Pottery of Classical and Later Date, Terracotta lamps and glass, C.W.K. Gleerup, Lund, 1965, vol. II, part 1, 90 p.

MALLOWAN 1966

Mallowan M., Nimrud and its Remains, London, Collins on behalf of The British School of Archaeology in Iraq, 1966, vol. I.

MOSER, TILHARD 1987

Moser F., Tilhard J.-L., Un nouvel atelier de sigillée en Aquitaine, Une revue inter-régionale d'archéologie, AQVITANIA, Tomes 5, 1987, Editions de la federation AQVITANIA, 35–121.

OATES D., OATES J. 1957

Oates D., Oates J., Nimrud 1957: The Hellenistic Settlement // Iraq, 1957, vol. 20, No. 2 (Autumn, 1958), 114–157.

PETROSYAN et al. 2021

Petrosyan H., Safaryan V., Karapetyan I., Kirakosyan L., Vardanyan R., Vardanesova T., Gabrielyan A., Pithos Burials of Tirganakert of Artsakh // Archaeology of Armenia in regional context II, International Conference dedicated to the 60th Anniversary of the Institute of Archaeology and Ethnography, Yerevan, 2021, 293–304.

TALCOTT 1935

Talcott L., Attic Black-Glazed Stamped Ware and Other Pottery from a Fifth Century Well // «Hesperia», 1935, vol. 4.3, 476–523.

TER-MARTIROSOV 2009

Ter-Martirosov F., Stamps and Images on the Ceramics of the Urartian Period from Ere-buni // «Aramazd», 2009, vol. IV, Issue 2, 127–145.

VERNHET 1998

Vernhet A., La Graufesenque. Céramique gallo-romaines, Millau, Éditions du Beffroi, 1998.

Armine A. Gabrielyan

Institute of Archaeology and Ethnography

Yerevan State University

STAMPED POTTERY OF THE CLASSICAL PERIOD FROM TIGRANAKERT IN ARTSAKH

Keywords: Tigranakert of Artsakh, Classical period, stamped pottery, grape clusters, winemaking, Tree of Life.

The stamped pottery is of a great significance for the research of the material and spiritual culture of the Classical period (I century BC - III century AD) of Tigranakert of Artsakh (the former Nagorno-Karabakh Autonomous region). The ceramic assemblage includes vessels of different forms and styles, as well as elaborately decorated, black and grey polished, stamped and incised examples. The examples, decorated with stamped ornamentation make a small, but diverse group in this collection.

Distinctive examples of the stamped pottery discovered during the excavations of Tigranakert at different field seasons are black, polished goblets, phialas and fragments of bowls, decorated with stamped images of grape clusters.

The elegant execution of the design of the polished black cluster-bearing vessels, with a dense black slip and surface polishing leave an impression of lacquering. All these characteristics allow suggesting that they were used for a particular purpose.

The next group of the stamped pottery of Tigranakert is presented by potsherds with surface color that varies from light reddish-pink to ochre. They bear stamped decorations of a tree or a leaf in different positions.

Pottery with different stamped decorations had been widespread in the Armenian highlands since the Urartian period. Only a few examples of stamped pottery are known from sites of the Classical period in Armenia (Artashat, Avan, Yervandashat). In this context, the stamped pottery of Tigranakert is of a great importance. It reveals essential evidence regarding the trade and cultural connections, cultural innovations, and the cultural role Tigranakert played in the region in the Classical period.

Армине Араратовна Габриэлян

Институт археологии и этнографии

Ереванский государственный университет

АНТИЧНАЯ ШТАМПОВАННАЯ КЕРАМИКА АРЦАХСКОГО ТИГРАНАКЕРТА

Ключевые слова: Арцахский Тигранакерт, античный период, штампованная керамика, гроздь, виноделие, Древо Жизни.

Для изучения материальной и духовной культуры Арцахского Тигранакерта античного периода (I в. до н.э. - III в. н.э.) большое источниковедческое значение имеет посуда. Керамический ассортимент включает не только сосуды различных форм, но и богато орнаментированные, черные и серые лощеные, штампованные образцы и также сосуды с резной орнаментацией. В этом

ряду небольшую, но разнообразную группу составляет посуда, украшенная штампованным методом.

Исключительными примерами штампованной керамики являются выявленные благодаря раскопкам Тигранакерта в различные годы черные, лощеные до зеркального блеска кубки, чаши-пиалы и фрагменты мисок, с внутренней стороны украшенные штампованными изображениями гроздей винограда.

Изящное исполнение всей композиции чернолощенных сосудов, украшенных изображениями гроздей винограда, черная густая обмазка, лощение, которое оставляет впечатление черной лакировки, придают этим сосудам особую красоту и позволяют предположить, что они использовались в особых целях.

Следующую группу сосудов Тигранакерта со штампованным орнаментом составляют фрагменты с оттенками от светло-красно-розового до охристого. На них представлены изображения дерева или листьев, имеющих различное расположение.

Керамика, украшенная различным штампованным орнаментом, была широко распространена на территории Армянского нагорья еще в эпоху Урарту. Только единичные фрагменты штампованной керамики были выявлены при раскопках античных памятников Армении (Арташат, Аван, Ервандашат). В этом контексте ещё более важное значение приобретают образцы штампованной керамики из Тигранакерта, которые могут пролить свет на торгово-культурные связи Тигранакерта в античную эпоху, культурные нововведения и на культурную роль Тигранакерта в регионе.

Ներկայացվել է՝ 01.02.2022,
գրախոսվել է՝ 20.03.2022,
ընդունվել է տպագրության՝ 01.05.2023: